

УТИЦАЈ БРАЧНОСТИ НА СМРТНОСТ СТАНОВНИШТВА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

ИВАН МАРИНКОВИЋ

Институт друштвених наука
Центар за демографска истраживања
Краљице Наталије 45, Београд, Србија
imarinkovic.pa@gmail.com

БИЉАНА РАДИВОЈЕВИЋ

Универзитет у Београду
Економски факултет
Каменичка 6, Београд, Србија
biljana@ekof.bg.ac.rs

САЖЕТАК: Стопе смртности код становништва које је у браку ниже су него код особа ван брака. Истраживања у европским земљама показују да се разлика у смртности између лица у браку и ван њега повећава код оба пола. Основни циљ анализе у овом раду је да покаже колики је утицај брачности на смртност становништва, као и на разлику у очекиваном трајању живота мушкараца и жена по брачности у Републици Србији. Да ли се може говорити о заштитном ефекту брака, односно да ли могу да се потврде хипотезе о већем значају брачности када је у питању смртност мушког становништва, као и да постоје јаке везе између смртности и различитих модалитета брачности код женског становништва. Трендови смртности за лица у браку и ван њега анализирани су за период 1981–2011. за мушко и женско становништво по петогодишњим старосним групама. Анализа обухвата територију Централне Србије и Војводине. Овај аспект смртности недовољно је обрађен у домаћој литератури, због чега се очекује да резултати спроведеног истраживања могу допринети дубљем разумевању фактора који утичу на морталитет становништва у Србији.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: браčnost, морталитет, очекивано трајање живота, период 1981–2011, Србија

Разлика у стопама смртности лица у браку и ван њега рано је препозната [Farr 1858: 504–513, према: Lillard, Constantijn and Panis 2016: 313–327]. Она је присутна и у тзв. развијеним и неразвијеним земљама [Lillard and

Constantijn 2016], али су трендови другачији. Подаци за Европу показују да су разлике у смртности по брачном статусу веће код источноевропских земаља, док су најниже на Скандинавском полуострву [Philipov and Scherbov 2016]. Позитивне промене у морталитету становника средишњег и источног дела Европе, током 1980-их и 1990-их, имале су више ефекта код особа у браку. Недовољан напредак у снижавању стопа смртности код особа ван брака, односно њихово интензивније опадање код оних у браку [Pechholdová and Šamanová 2013], главни су разлози зашто се разлика у морталитету повећавала. У земљама Западне Европе разлика у смртности такође расте, али знатно споријим темпом. У Холандији и Данској стопе смртности жена старих 65–74 година, које су саме, расте још од 1980. године [McMichael et al. 2004]. Једна од хипотеза која покушава да објасни овај тренд је и да су старије жене, после смрти супружника, услед општег процеса урбанизације и све мањег броја деце по жени, остале без друштвене и емоционалне подршке у старости, нарочито од рођака и комшија [Valkonen, Martikainen and Blomgren 2004].

Појединци у браку не само да живе дуже, већ имају и просечно већи број година живота у добром здрављу [Philipov and Scherbov 2016]. Такође није свеједно колико је појединац био у браку. Анализе показују да дужина брака знатно утиче на смањење стопа смртности [Williams and Umberson 2004]. Код разведених и удоваца стопе смртности значајно су више него код њихових вршњака у браку [Helsing, Szklo and Comstock 1981]. Негативан утицај развода на здравље појединца највећи је у првих пар година, док касније слаби [Williams and Umberson 2004]. Ипак, изненађујуће је да жене које су разведене дуже од 10 година или су удовице дуже од 5 година имају просечно од 30% до 37% ниже стопе смртност од оних које немају то искуство [Dupre, Beck and Meadows 2009]. Посматрано према полу, подаци за развијене земље показују да су стопе смртности разведених жена у порасту док код разведених мушкараца остају стабилне [Rendall et al. 2011]. Када је у питању обудовелост, негативан ефекат испољава се код свих старосних група али се интензитет смањује са старашћу [Shor et al. 2012].

Заштитна улога брака израженија је у мушкој популацији и мушкарци су више осетљиви на промену брачног статуса [Ben-Shlomo et al. 1993]. Поједини аутори значај брака виде код смањења стреса па самим тим и свих фактора ризика за здравље повезаних са стресом [Kobrin and Hendershot 1977]. Породичне везе и подршка позитивно утичу на депресију и редукују ризично понашање појединца. Ожењени просечно мање конзумирају алкохол и безбедније управљају аутомобилима [Robards et al. 2012]. Чињеница је и да мушкарци чешће склапају други брак, нарочито разведени.

Основни циљ истраживања овог рада је да се покаже колики је утицај брачности на смртност становништва, као и на разлику у очекиваном трајању живота мушкараца и жена према брачности у Србији¹. Да ли се

¹ Истраживање на територији Србије ограничиће се на подручје Централне Србије и Војводине.

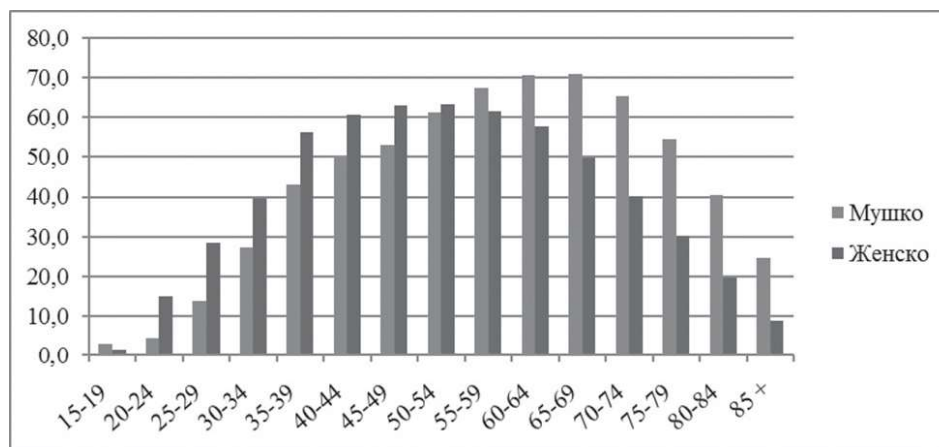
може говорити о заштитном ефекту брака, односно да ли могу да се потврде хипотезе о већем значају брачности у смртности мушког становништва, као и да постоје јаке везе између смртности и различитих модалитета брачности код женског становништва. Трендови у смртности лица у браку и ван њега у Србији анализирани су за период 1981–2011. према полу и према петогодишњим старосним групама. При израчунавању индикатора смртности према брачности коришћени су трогодишњи просеци око година пописа. Смртност у ванбрачној заједници, према многим карактеристикама требало би да буде слична смртности у браку, али истовремено да носи и одређене специфичности. С обзиром да не постоје подаци о смртности у ванбрачним заједницама, ову категорију ћемо занемарити при анализи, поготово што је удео становништва које је старо 15 или више година, а налази се у ванбрачној заједници нешто испод 4%. Нарочито јер у поређењу са осталим европским земљама, распрострањеност ванбрачних заједница у Србији може се оценити као ниска [Stanković i Penev 2010].

СМРТНОСТ СТАНОВНИШТВА У БРАКУ И ВАН БРАКА

Према Попису из 2011, брачна структура становништва Републике Србије одликује се највећим уделима лица у браку (55%), затим нежењених/неудатих (28%), удоваца/удовица (12%) и најмањим учешћем разведених (5%). „Разлике у брачној структури према полу условљене су различитим брачним понашањем мушкараца и жена, односно старосним моделом уласка у први брак, поновним склапањем брака после развода или обудовелости, као и различитом смртношћу према полу” [Stanković 2015]. Мушкарци су релативно заступљенији у браку (57% наспрам 53% код жена) али имају и више учешће нежењених (33% према 23%), док жене имају високе уделе обудовелих (18% наспрам 5% код мушкараца) и разведених (6% према 4%). У истој години у укупном броју умрлих, лица у браку било је 53% код мушкараца, док је код жена учешће знатно ниже, 31%. Старосна структура умрлих мушкараца и жена по брачности, такође показује знатне разлике по полу (Графикон 1).

Највиши удели умрлих који су пре смрти били у браку налазе се код мушкараца старости 60–69 година (око 70%). Код жена максималне вредности су у старости 45–54 година и знатно су ниже него што је то код мушкараца (око 60%). Треба напоменути да све до старосне групе 55–59 година посматрани удели већи су за женско становништво. Смртност мушкараца у браку, чешћа је код старих 45–79 година (удео је натполовичан). Жене више задеси смртност у браку када су у старости 35–64 година. Треба приметити и разлику код најстаријих, где су умрли у браку заступљенији код мушкараца (25% наспрам свега 9% код жена). Удели умрлих у браку млађих од 25 година су ниски, нарочито код мушкараца (испод 5%). У апсолутним вредностима то је 11 лица код мушкараца и 10

Графикон 1. Старосна структура (%) умрлих који су били у браку пре смрти, 2011. година

Извор: Приређено на основу података РЗС-а.

код жена. Тако ниске вредности могу да утичу на прецизност показатеља смртности и да наведу на погрешне претпоставке. Одређени аутори тврде да анализа смртности према брачној стању код старосних група млађих од 50 година, није оправдана, јер поред релативно ниских вредности смртности, утицај брачној стању на морталитет није довољно изражен [Hu and Goldman 1990]. У даљем тексту анализа ће се ограничити на старост од 50 или више година, јер су израчунавања аутора потврдила претходно изнету тезу.

Стопе опште смртности мушкараца и жена (старих 50 или више година) ван брака су у свим анализираним годинама, више од оних за лица у браку (Табела 1). Разлика у општој смртности по брачној стању, нарочито је изражена код мушког становништва. Код мушкараца разлика у општим стопама смртности, становништва ван брака и у браку, у периоду 1981–2011, константно расте. Жене у браку у истом периоду, немају већих осцилација у општој смртности, док је смртност ван брака имала тренд раста до 2002. године да би се 2011. евидентирао значајан пад вредности. Специфичне стопе смртности лица у браку, старих 60 или више година, имају тренд пада вредности, а изузетак је 1991. година код мушкараца, док је смртност ван брака расла у периоду 1981–2002. код оба пола. Предност живота у браку, када је у питању смртност становништва, уочава се код свих старосних група мушкараца у периоду 1981–2011, док код жена заштитни ефекат нестаје код најстаријих (80–84 и 85 или више година) и то само према последње доступним подацима.

Табела 1. Стопе смртности (на 1.000) према полу у браку (Б) и ван брака (ВБ) у Србији, 1981, 1991, 2002. и 2011. године

Старост	Б	ВБ	Б	ВБ	Б	ВБ	Б	ВБ
	1981.		1991.		2002.		2011.	
Мушко								
УКУПНО	27,7	75,2	28,6	79,5	31,9	69,9	28,8	80,2
50–54	9,0	19,0	9,0	21,7	9,4	19,9	7,3	15,3
55–59	13,9	24,7	14,8	28,9	15,5	29,7	12,4	23,9
60–64	21,1	33,8	23,0	38,5	22,0	35,7	18,2	35,2
65–69	33,3	46,5	35,7	51,3	34,6	50,5	29,2	52,6
70–74	54,5	67,6	55,2	72,4	54,4	73,5	44,3	80,8
75–79	89,5	103,3	86,0	109,1	85,5	107,6	71,5	126,7
80–84	138,9	164,8	131,1	166,6	127,5	152,6	112,8	196,2
85 +	195,9	255,8	202,6	277,3	210,7	265,9	182,6	339,5
Женско								
УКУПНО	15,3	48,5	14,7	50,9	17,5	51,7	15,1	43,0
50–54	4,3	6,9	4,4	7,7	4,6	8,8	3,6	6,2
55–59	6,8	9,8	6,9	11,0	7,0	15,1	5,8	8,8
60–64	11,6	15,2	11,0	16,4	11,2	20,9	8,6	11,4
65–69	20,9	25,5	19,8	26,5	19,2	30,3	15,4	18,9
70–74	38,1	44,3	35,6	45,0	34,7	45,3	26,8	30,6
75–79	68,9	79,9	61,2	76,9	62,9	75,7	52,0	53,9
80–84	117,8	136,9	104,1	131,6	110,8	118,1	98,2	95,3
85 +	143,9	225,9	161,8	235,6	187,2	216,7	176,9	167,7

Извор: Приређено на основу података РЗС-а.

СТОПЕ СМРТНОСТИ И ОЧЕКИВАНА ДУЖИНА ЖИВОТА ПРЕМА МОДАЛИТЕТИМА БРАЧНОСТИ

Специфичне стопе смртности према категоријама брачности за 2011. годину показују различит образац смртности према полу (Табела 2). Морталитетни ризик у старости различито се испољава у модалитетима брачности. Код мушкараца највише вредности се евидентирају код удоваца до 60 година старости, потом, прво са једнаким вредностима, а касније и с нешто вишим, разведени мушкарци су најугроженији. У женској популацији, категорија удатих има најниже стопе смртности све до старости 70–74 година, када морталитет удовица постаје најнижи. Код најстаријих, 80 или више година, разведене жене имају највећу смртност. Разлика према полу, старости и брачности показује, да код популације старе 50 или више година, најмања разлика у стопама смртности је између неожењених и неудатих (мушкарци имају више стопе све до старости 75 година). Код лица у браку разлика је нешто виша и формира се пре свега код старих 50–64 година али и тада је максимално душло већа смртност мушкараца. Разведени и обудовели имају знатно вишу разлику у смртности према полу. Удовци су нарочито угрожени и њихова смртност је 4–5 пута виша

од удовица. Чак и код најстаријих (80 или више година) смртност удоваца је двоструко виша.

Табела 2. Стопе смртности (на 1.000) становника Србије према брачности, старости и полу, 2011. године

Старост	Неожењен	Ожењен	Удовац	Разведен	Неудата	Удата	Удовица	Разведена
50–54	14,5	7,3	18,6	15,8	8,8	3,6	4,3	6,0
55–59	21,9	12,4	26,9	25,1	12,8	5,8	6,7	10,2
60–64	30,8	18,2	36,9	37,7	19,2	8,6	9,2	14,1
65–69	49,2	29,2	53,6	53,3	33,3	15,4	16,3	27,6
70–74	73,8	44,3	81,8	82,1	60,3	26,8	27,1	47,0
75–79	105,6	71,5	128,7	124,4	99,8	52,0	49,5	91,1
80–84	167,8	112,8	196,3	226,8	172,6	98,2	88,9	176,9
85 +	315,3	182,6	339,2	381,3	278,5	176,9	159,4	312,1

Извор: Приређено на основу података РЗС-а.

Мушкарце старости 50–54 година у браку очекује око шест година дужи животни век од оних који су ван брака (Табела 3). Тако се очекује да просечно најкраће живе удовци, све до старости 60–64 година. Као вулнерабилнија категорија становништва у старости 60 или више година евидентирају се разведени, који имају најниже очекивано трајање живота у свим осталим старосним групама. Иако разлика није велика, неожењене ипак очекује нешто дужи животни век, чиме се потврђује раније изнета хипотеза да су удовци и разведени најугроженији. У женској популацији у Србији удате и удовице очекује подједнак број година живота, с тим што са старосћу нешто више вредности су код удовица. Најнеповољнији положај имају неудате, док код старих 80–84 и 85 или више година, разведене очекују најниже вредности. Неудате све до 80. године живота очекује просечно најкраћи животни век али после те старосне границе највулнерабилније су разведене.

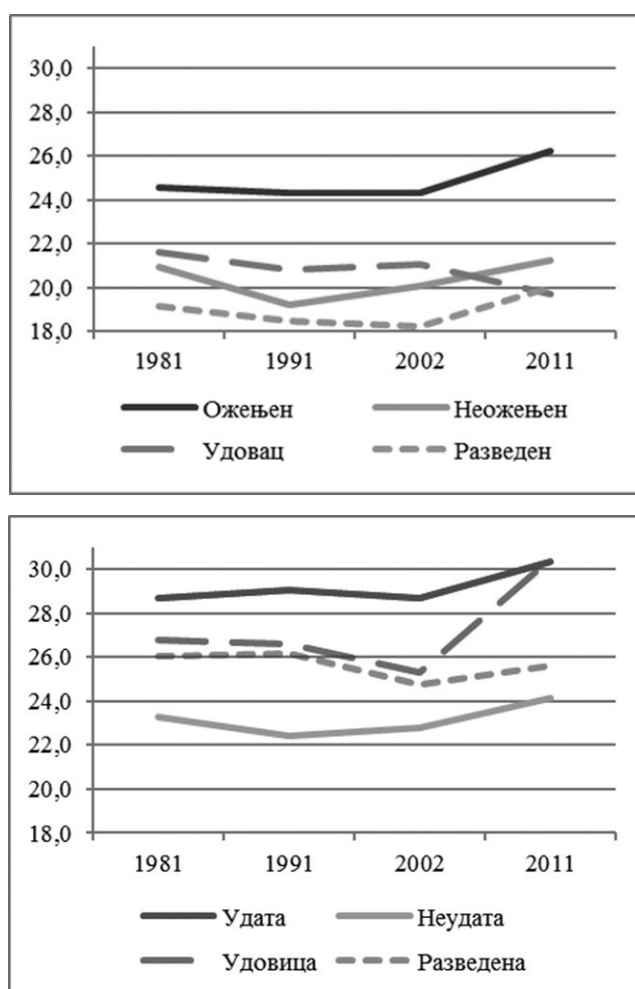
Табела 3. Очекивано трајање живота мушкараца и жена према брачности у Србији, 2011. године

Старост	Неожењен	Ожењен	Удовац	Разведен	Неудата	Удата	Удовица	Разведена
50–54	21,2	26,2	19,7	20,0	24,1	30,4	30,4	25,6
55–59	17,6	22,1	16,4	16,4	20,1	25,9	26,1	21,3
60–64	14,4	18,3	13,4	13,3	16,2	21,5	21,9	17,3
65–69	11,4	14,8	10,6	10,5	12,6	17,4	17,8	13,4
70–74	8,9	11,8	8,1	8,0	9,5	13,6	14,1	10,0
75–79	6,8	9,1	6,0	5,9	7,0	10,2	10,7	7,0
80–84	4,8	7,0	4,4	3,9	4,9	7,4	8,1	4,7
85 +	3,2	5,5	2,9	2,6	3,6	5,7	6,3	3,2

Извор: Приређено на основу података РЗС-а.

Код мушкараца очекивано трајање живота расте у свим категоријама брачности у периоду 1981–2011. године. Изузетак представљају удовци, где се вредности смањују (Графикон 2). Најдуже просечно живе ожењени, а најнеповољнији брачни модалитет за мушкарце је да су били у браку а да су потом без брачног друга. Посматрано од 1981. године, удовци и разведени су увек имали најкраће очекивано трајање живота. Удовци су све до 2011. имали ниже очекивано трајање живота од око три године у односу на оне у браку, али се разлика драматично повећала и тренутно износи око шест година.

Графикон 2. Очекивано трајање живота мушкараца и жена при старости од 50–54 година према брачном статусу у Србији, 1981–2011. године

Извор: Приређено на основу података РЗС-а.

У посматраној старосној групи (50–54) најдуже очекивано трајање живота је у 2011. код удатих али и код удовица (30,4 године). На основу досадашњих истраживања очекује се да жене у браку просечно најдуже живе, што се и види на основу података за посматране године. Ипак изненађује да удовице које су живеле краће за 2–3,5 година, сада имају једнаке вредности као и удате. У старијим групама удовице просечно дуже живе од удатих. Код жена очекивано најкраћи животни век имају неудате и то око шест година мање у односу на удате. Неудате и разведене жене, на основу података за 2011. годину, живе краће од ожењених мушкараца. У литератури се често наглашава чињеница да код неудатих и неожењених лица имамо одређен број лица са здравственим хендикепом који касније условљава краћи животни век у односу на просечно становништво. Хипотезу да брак утиче на дужину живота, најбоље потврђује поређење разведених жена и ожењених мушкараца. Посматрано према полу треба истаћи да удовци у односу на удовице живе просечно 10,7 година краће, док је најмања разлика код неожењених и неудатих само 2,9 година.

ЗАКЉУЧАК

Анализа података за Србију показала је да су стопе смртности становништва које је у браку, ниже него код особа ван брака. Потврђено је да се та разлика, као и код других европских држава, повећава али не код оба пола. Код женског становништва, на основу података за 2011. годину разлика је практично нестала, а код старих 70 или више година нема заштитног ефекта брака. Значај брачности за смртност мушкараца и жена у Србији се најбоље види код сумарног показатеља, какав је очекивано трајање живота при одређеној старости. Мушкарци у браку живе дуже 5–6 година у односу на оне ван брака. Код жена, удате су у предности, такође, 5–6 година али само у односу на неудате и разведене. Удовице, када је у питању морталитет односно очекивано трајање живота, имају исте вредности као и удате жене. У раду су јасно потврђене хипотезе о утицају брака на смртност мушког становништва у Србији, као и да постоји јака веза између смртности и различитих категорија брачности код женског становништва.

На крају треба указати и на одређене методолошке проблеме при анализи података о смртности према брачности. Брачност је променљива категорија на коју утиче спектар друштвено-економских, културолошких и биолошких фактора. Значај животне историје појединца, као и развитак старосних кохорти који је условљен приликама одређеног историјског тренутка, онемогућава да се с великом поузданошћу донесу закључци о утицају брачности на смртност становништва. Такође, ту су проблеми приликом саме анализе података, јер величина групе може знатно да утиче на висину морталитета према старости. Што је мање учешће, нпр. неожењених или разведених у смртности, то је већа шанса да њихове вредности буду екстремније. Тако је код мушкараца у Србији 1981. године, однос умрлих са брачним модалитетом ожењени, чак 20 пута бројнији од неожењених. Ипак

и поред тих ограничења, веза смртности и брачности је једна од највише анализираних и потврђених феномена у друштвеним наукама.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Станковић, Биљана (2015). Брачност становништва. у: В. Никитовић (ур.), *Популација Србије почешком 21. века*. Београд: Републички завод за статистику, 98–127.
- Ben-Shlomo, Yoav, George Davey Smith, Martin Shipley, Michael Gideon Marmot (1993). Magnitude and causes of mortality differences between married and unmarried men. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 47(3): 200–205. (<http://doi.org/10.1136/jech.47.3.200>)
- Dupre, Matthew E.; Audrey N. Beck and Sarah O. Meadows (2009). Marital Trajectories and Mortality Among US Adults. *American Journal of Epidemiology*, 170(5): 546–555. (<http://doi.org/10.1093/aje/kwp194>)
- Farr, William (1858). The Influence of Marriage on the Mortality of the French People. In: *Transactions of the National Association for the Promotion of Social Sciences*, edited by G. W. Hastings. London: John W. Parker and Son, 504–513.
- Helsing, Knud J.; Moyses Szklo and George W. Comstock (1981). Factors associated with mortality after widowhood. *American Journal of Public Health*, 71(8): 802–809.
- Hu, Yuanreng and Norean Goldman (1990). Mortality Differentials by Marital Status: An International Comparison. *Demography*, 27(2): 233–250. (<http://www.jstor.org/stable/2061451>)
- Lillard, Lee A. and Constantijn W. A. Panis (2016). Marital Status and Mortality: The Role of Health. *Demography*, 33(3): 313–327. (<http://www.jstor.org/stable/2061764>)
- McMichael, Anthony J.; Martin McKee, Vladimir Shkolnikov and Tapani Valkonen (2004). Mortality trends and setbacks: Global convergence of divergence? *The Lancet*, 363(9415): 1155–1159. (doi:10.1016/S0140-6736(04)15902-3)
- Pechholdová, Markéta and Gabriela Šamanová (2013). Mortality by marital status in a rapidly changing society: Evidence from the Czech Republic. *Demographic Research*, 29(August): 307–322. (Doi: 10.4054/DemRes.2013.29.12)
- Philipov, Dimiter and Sergei Scherbov (2016). Differences by union status in health and mortality at older ages: Results for 16 European countries. *Demographic Research*, 35(1): 535–556. (Doi: 10.4054/DemRes.2016.35.19)
- Rendall, Michael S.; Magie M. Weden, Melissa Favreault and Hilary Waldron (2011). The Protective Effect of Marriage for Survival: A Review and Update. *Demography*, 48(2): 481–506. (Doi: 10.1007/s13524-011-0032-5)
- Robards, James; Maria Evandrou, Jane Falkingham, Athina Vlachantoni (2012). Marital status, health and mortality. *Maturitas* 73(4): 295–299. (Doi: 10.1016/j.maturitas.2012.08.007)
- Shor, Eran, David J. Roelfs, Misty Curreli, Lynn Clemow, Matthew M. Burg and Joseph E. Schwartz (2012). Widowhood and Mortality: A Meta-Analysis and Meta-Regression. *Demography* 49: 575–606. (Doi: 10.1007/s13524-012-0096-x)
- Stanković, Biljana i Goran Penev (2010). Trendovi vanbračnih rađanja u Srbiji u drugoj polovini 20. i početkom 21. veka u širem evropskom kontekstu, *Stanovništvo*, XLVIII, 1: 1–24. (Doi: 10.2298/STNV1001001S)
- Valkonen, Tappani, Pekka Martikainen and Jenni Blomgren (2004). Increasing excess mortality among non-married elderly people in developed countries. *Demographic Research*, Special 2: 305–330. (Doi: 10.4054/DemRes.2004.S2.12)
- Williams, Kristi and Debra Umberson (2004). Marital Status, Marital Transitions, and Health: A Gendered Life Course Perspective. *Journal of Health and Social Behavior*, 45(1): 81–98.

MORTALITY BY MARITAL STATUS
IN THE REPUBLIC OF SERBIA

by

IVAN MARINKOVIĆ
Institute of Social Sciences
Centre for Demographic Research
Kraljice Natalije 45, Belgrade, Serbia
imarinkovic.pa@gmail.com

BILJANA RADIVOJEVIĆ
University of Belgrade, Faculty of Economics
Kamenička 6, Belgrade, Serbia
biljana@ekof.bg.ac.rs

SUMMARY: Mortality among married is lower than in those out of wedlock. Studies in European countries show that the difference in mortality between those who are married and those unmarried is increased regardless of sex. The main objective of the analysis in this paper is to show the impact of marriage on the mortality of the population, as well as the difference in the life expectancy of men and women in Serbia, by marriage status. Is there a protective effect of marriage? That is, can we confirm the hypothesis of higher importance of marriage status, when it comes to mortality of the men, and can we determine whether there are strong links between mortality and various modalities of marriage in the female population? Mortality trends for married and unmarried individuals were analyzed between the years 1981 and 2011, for both male and female population by five-year age groups. The scope of the analysis is the territory of Central Serbia and Vojvodina. This aspect of mortality is not sufficiently addressed in national research, which is why it is expected that the results of the conducted research can contribute to a deeper understanding of the factors affecting the mortality of the population in Serbia.

KEYWORDS: Marital status, mortality, life expectancy, Serbia